

Козак Л. В.

*кандидат економічних наук
Національний університет "Острозька академія"*

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ У СВІТЛІ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО СОТ

Дослідження присвячене розробці практичних рекомендацій щодо формування організованого аграрного ринку, принципів раціональної побудови та управління продуктовими ринками на основі аналізу існуючої ситуації в Україні та комплексного вивчення визначених проблем у зарубіжних країнах.

This research deals with the elaboration of practical recommendations regarding organized agrarian market, principles of rational construction and management of food markets on the basis of analysis of the existent situation in Ukraine and complex research of the determined issues in the foreign countries.

Мотиваційний потенціал ринкової економіки реалізується не тільки через відносини власності, але й через відносини розподілу. Поряд з реструктуризацією, потрібна системна та всебічна перебудова економічних взаємовідносин між усіма контрагентами ринку по всій довжині маркетингового каналу. Особливо актуальною є дана проблематика на сучасному етапі, оскільки Україна здійснює низку заходів щодо інтеграції до СОТ. Домінуючою тенденцією розвитку сільськогосподарського ринку в більшості країн є перехід від стихійних неорганізованих обмінних процесів до їх свідомої цілеспрямованої організації. Світова практика показала, що стихійний ринок та вільна конкуренція в сільському господарстві при сучасній монополістичній структурі ринків ресурсів та моно- або олігопсонічній системі закупівель сільськогосподарської продукції можуть дестабілізувати не лише аграрний сектор, а й усю національну економіку.

В 2000-2001рр. Урядом було здійснено низку заходів щодо розбудови аграрного ринку. Вирішенню цих проблем сприяли Закон України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років", Укази Президента України "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку", "Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна" та "Про заходи щодо роз-

витуку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів". Названі нормативні акти свідчать про те, що до вирішення проблеми подолання агропродовольчої кризи Уряд намагався застосовувати комплексний підхід і реформування відносин власності у сільському господарстві поєднувались з цивілізованими механізмами організації ринку сільськогосподарської продукції.

Розробці теоретичних питань формування організованого аграрного ринку, удосконалення його державного регулювання присвячені праці вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, Андрійчука В., Борщевського П., Гайдуцького П., Дем'яненка М., Дем'яненка С., Зіновчука В., Коваленка Ю., Лукінова І., Маліка М., Мостового П., Нелепа В., Павленка А., Пасхавера Б., Портера М., Саблука П., Сороки Л., Фактора Г., Черевка Г., Шагуріна А., Шеремети А., Шморгуна В., Худолій Л., Юрчишина В. та інших учених. Їх зусиллями створений міцний теоретико-методологічний фундамент названої проблеми, вирішено багато її практичних аспектів. Проте окремі сторони цієї багатогранної проблеми не вирішені, і є можливості поглибленого їх дослідження. Зокрема, дискусійними залишаються ступінь та характер державного втручання в діяльність аграрного ринку, принципи раціональної побудови та управління продуктовими ринками. На нашу думку, недостатньо вивчені особливості ціноутворення продукції сільськогосподарського виробництва в умовах недосконалого ринку, кількісної і якісної оцінки вимагає вплив макроекономічних чинників на конкурентоспроможність галузі.

Основна мета цього дослідження полягає в розробці практичних рекомендацій щодо формування організованого аграрного ринку, принципів раціональної побудови та управління продуктовими ринками на основі аналізу існуючої ситуації в Україні та комплексного вивчення визначених проблем у зарубіжних країнах.

В Україні для забезпечення успіху аграрної реформи приватизаційні процеси необхідно доповнити дієвими заходами цілеспрямованої організації сільськогосподарського ринку, як це зробили наші східні сусіди. Її складовими є структуризація сільськогосподарського ринку, раціональна побудова продуктивних ринків, формування ефективної ринкової інфраструктури, державне регулювання обмінних та розподільчих процесів.

Для здійснення названих заходів, поряд з існуючими органами управління агропромисловим комплексом, необхідно створити національні органи управління продуктовими ринками. Вони мають об'єднувати у своєму складі представників відповідних

галузевих міністерств та громадських організацій з боку попиту та пропозиції певного виду сільськогосподарської продукції (рис.1). Оскільки названі органи на демократичних засадах послідовно об'єднують усіх операторів продуктових ринків, стосовно них неможливо буде застосувати методи адміністрування. Вони не повинні мати власних доходів і не можуть бути суб'єктами підприємництва. Держава може здійснювати підтримку діяльності даних установ, однак фінансуватись вони можуть за рахунок внесків членів цих об'єднань.

Головним напрямком діяльності названих органів управління має бути внутрішньогалузева координація підприємств продуктового підкомплексу, розробка принципів побудови та визначення розподільчих механізмів продуктового агропромислового ланцюга. Названі установи повинні мати широкі права представництва інтересів операторів продуктового ринку та внесення пропозицій уряду щодо регулювання обмінних та розподільчих процесів у них. Для цього необхідна детальна законодавча регламентація їх завдань, прав, обов'язків, порядку створення та діяльності, ліквідації та реорганізації. Наші висновки про необхідність створення саме такої схеми організації та управління сільськогосподарського ринку ґрунтуються на такому.

По-перше, відсутній законодавчий механізм протидії монопольному тиску на сільське господарство пов'язаних з ним галузей. Антимонопольне законодавство (Закони України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності", "Про Антимонопольний комітет" та "Про захист економічної конкуренції") орієнтується виключно на регулювання діяльності суб'єктів господарювання, які слід віднести до категорії монополії та не враховують поведінки монополістів на ринку.

По-друге, відсутній чіткий та прозорий механізм безпосереднього втручання держави в обмінні операції на сільськогосподарському ринку.

Таким чином, некомплексність та декларативний характер законодавства, що регламентує товарообмінні операції, дозволяє суб'єктам, що володіють ринковою владою, лобіювати власні інтереси в урядових структурах. Ситуація може змінитись на краще лише за умови існування певних організацій, які б відстоювали інтереси розрізнених сільськогосподарських товаровиробників та органів управління, які б визначали принципи побудови окремих продуктових підкомплексів, механізми розподільчих процесів на кожному з них.

Світовій практиці відомі випадки створення найрізноманітніших об'єднань громадян, виробників та власників, які мають пряме чи опосередковане відношення до регулювання ринків сільськогосподарської продукції. Оскільки ця проблема мало розвинута в нашій науковій літературі, вважаємо за потрібне розглянути досвід зарубіжних країн щодо створення таких об'єднань та здійснюваних ними заходів.

Структуризація сільськогосподарського ринку як цілісної системи означає виділення в її складі окремих підсистем за продуктовою ознакою, виходячи з маркетингових властивостей окремих видів сільськогосподарської продукції. До них належать такі якості товарів: здатність до тривалого зберігання та до транспортування на великі відстані; чисто споживчі якості та види потреб, які товар задовольняє; вид ринкової інфраструктури, яка обслуговує обмінні процеси тощо. Змістом і метою структуризації є організаційне відокремлення частини сільськогосподарського ринку як окремого об'єкта, щодо якого застосовуються спеціальні методи та інструменти державного регулювання. При цьому слід враховувати, що принципи та завдання державного регулювання залишаються єдиними щодо аграрного сектора в цілому, а методи та інструменти є диференційованими стосовно окремих груп сільськогосподарської продукції. Обмежені можливості держави не дозволяють забезпечити однакову підтримку всіх виділених ринків. Структуризація дозволяє виявити найбільш пріоритетні напрямки державної підтримки аграрного сектора як з точки зору оптимального забезпечення внутрішніх потреб у продовольстві, так і з точки зору розширення можливостей реалізації сільськогосподарської сировини на зовнішніх ринках. Крім того, такий організаційний аспект, як координація діяльності підприємств у рамках продуктивних підкомплексів, дозволяє виявити найслабші ланки по всій довжині маркетингового каналу, тобто саме ті, які в першу чергу потребують державної підтримки. Таким чином, структуризація сільськогосподарського ринку дозволяє скоротити обсяги державних асигнувань у галузь і стає передумовою їх ефективності.

Організація та управління продуктивними ринками для України є новим явищем не лише як наукова проблема, але й як суто практична. Дещо неприродним, на перший погляд, виглядає участь одного сільськогосподарського підприємства в кількох інтегрованих структурах. Тому наведемо деякі приклади з практики створення та функціонування аналогічних структур в окремих країнах.

Найбільш показовими є досягнення Європейського Союзу. У його рамках вирішуються найрізноманітніші завдання сільськогосподарської інтеграції: підтримка цін та доходів сільськогосподарських товаровиробників, цілеспрямоване формування належних умов виробництва та збуту, ресурсне забезпечення, природоохоронна діяльність, спеціальна інфраструктура сільської місцевості. Відповідно застосовується і різноманітний арсенал методів та засобів: грошові та товарні інтервенції, митні тарифи, субсидії та субвенції, національні програми, пряме державне управління продуктовими ринками та ін. З різною мірою інтенсивності вони застосовуються на всіх континентах. Однак своєрідність Європейського Союзу полягає в тому, що узгоджене регулювання здійснюється на міждержавному, наднаціональному рівні.

Початок структуризації сільськогосподарського ринку в країнах ЄЕС було покладено в грудні 1964 року, коли Рада міністрів ЄЕС затвердила рішення про створення єдиного ринку зерна та встановлення єдиних цін на зерно в усіх країнах співтовариства. Цей ринок почав функціонувати 3 червня 1967 року. Через рік, у червні 1968 році, почали функціонувати єдині ринки яловичини та молочних продуктів. До 1970 року система регулювання ринків охоплювала вже 90 % сільськогосподарської продукції. Зараз у рамках ЄС функціонує, як зазначалось, понад 20 продуктових ринків, кожен з яких має свою систему регулювання та підтримки. Із середини 70-х років окремими об'єктами регулювання стали ринки зернових, рису, яловичини, цукру, свинини, птиці, яєць, фруктів та овочів, молочних продуктів, олії та олійного насіння, льону та конопель, хмелю, риби, тютюну, вина, коконів тукового шовкопряда, насінного матеріалу, квітів, баранини та ягнятини, сухих кормів білкових культур. Продуктовий ринковий підхід покладається і в основу структуризації генерального директорату ЄС. У ньому виділяються такі управління: ринків рослинництва, ринків тваринництва, ринків інших товарів, міжнародної торгівлі сільськогосподарських товарами.

У кожній країні зокрема створено низку організаційних утворень, які об'єднують виробників окремих продуктів з одного боку, та відповідних переробних підприємств – з другого. У Франції, наприклад, інтереси сільськогосподарських товаровиробників представляють сільськогосподарські палати та професійні спілки, які є виборними органами з числа фермерів та їх сімей. На національному рівні діє Постійна асамблея сільськогосподарських палат, яка об'єднує президентів регіональних палат. Вона розроб-

ляє і погоджує позиції в галузі національної та європейської сільськогосподарської політики, вносить пропозиції щодо вирішення земельних та податкових проблем. Постійна асамблея має прямі контакти з Президентом Франції, парламентом та урядом. Для вирішення проблем координації сільськогосподарських та промислових частин АПК в країні створені так звані міжпрофесійні спілки. Крім них, у напрямку міжгалузевої координації діють органи державного регулювання економіки. Згідно з чинним законодавством Франції в галузі виробництва та збуту кожного сільськогосподарського продукту чи групи споріднених продуктів може діяти лише одна міжпрофесійна установа, затверджена державними органами.

Оскільки кожна організація управляє лише певним продуктовим ринком, всі вони в сукупності ніби розчленовують, структурують сільськогосподарський ринок. На ринку зерна функціонує ONIC, цукру – FIRS, м'ясної худоби – ONIBEN, молока – CNIEL і т.д. Процес створення міжпрофесійних організацій у Франції був тривалим, проте нині можна сказати, що в країні сформувалось єдине уявлення і єдині підходи щодо їхніх завдань як національних монополій по відповідних видах продовольчих товарів. Завершився такий процес із врахуванням специфічних національних особливостей і в інших країнах Європейського Союзу, а також в Канаді, США, Японії тощо.

Об'єднання виробників одного продукту, тобто об'єднання, по суті, конкурентів, а також сприяння створенню монополій – непоодинокі випадки розбіжностей з нашими стереотипами щодо ринкової економіки. В сучасних умовах необхідна гнучкість і ефективність державної політики в даному напрямку, коли держава не ставить перепони концентрації і водночас створює протиаги безперешкодному монопольному ринковому диктату, забезпечує передумови ефективного розвитку окремих секторів економіки, зокрема аграрного. Структуризацію сільськогосподарського ринку не слід розглядати лише як систему організаційних заходів, спрямованих на підтримку доходів сільськогосподарських товаровиробників. Швидше це є один з напрямків стабілізації національної економіки в цілому.

Для України, яка стала на шлях побудови ринкової економіки, на нашу думку, питання щодо доцільності структуризації не повинно існувати. Так само, як не повинно стояти питання щодо зарубіжного зразка для копіювання. Необхідно обрати такий варіант відособлення та регулювання продуктових ринків, який найповніше враховував би національні особливості. Починати необ-

хідно саме з тих проблем, які мають першочергове значення. Серед них слід назвати відсутність національних традицій та досвіду недержавної демократичної ініціативи, самоорганізації і самоуправління виробників у межах навіть певних територій, не кажучи вже про продуктові ринки, нерегульованість законодавчих основ щодо господарських товариств та втрачені традиції кооперативного сільськогосподарського руху кінця XIX ст. Це є наслідок тривалого домінування централізованого управління на макро- та мікрорівні. До нього слід додати ще й таку особливість, як неринковий менталітет значної частини сільського населення.

Ситуаційною особливістю сьогоднішньої України є послаблення інтеграційних процесів у підкомплексах АПК, формування відносин між партнерами під впливом монопольного становища переробних та заготівельних підприємств, намагання вирішити свої проблеми за рахунок суміжних ланок.

Важливою особливістю є також організаційно-економічні параметри виробничих одиниць у сільському господарстві – тобто наявність переважно великих диверсифікованих підприємств, у той час як в США ще наприкінці 70-х років 93 % ферм одержували половину своїх грошових надходжень від реалізації одного продукту. До того ж в Україні остаточно незавершене формування нових організаційно-економічних типів господарських одиниць, які виникли на базі колишніх КСП.

Як бачимо, всі без винятку національні особливості одночасно є ніби додатковими перешкодами на шляху до інституційної структуризації сільськогосподарського ринку. Звичайно, остаточний вибір найбільш раціональних форм організації аграрного ринку зробить саме життя. На нашу думку, інституційною формою відособлення продуктових ринків в Україні повинні бути класичні демократичні громадські організації: агропромислові національні комісії або об'єднання по відповідних продуктових під комплексах, які б забезпечували рівноправні інтереси всіх суб'єктів продуктового ринку. Роботу по їх створенню має очолити та ініціювати Міністерство аграрної політики. Це не повинна бути чергова кампанія по забезпеченню "стовідсоткового охоплення" товариствами всіх функціонуючих суб'єктів. Варто враховувати досвід інших країн щодо поступовості та виваженості у цій справі. Найважливіше домогтися свідомої участі виробників в даному процесі та незворотності здійснюваних перетворень.

В Україні потреба в налагодженні комплексного державного регулювання аграрного сектора відчувається давно, особливо для стабілізації доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Проблема давно відома всім, але лише впродовж останніх двох років частково почала вирішуватись. Одна з причин – недооцінка необхідності створення організованого сільськогосподарського ринку як найважливішої домінуючої складової стабілізації національної економіки. Інша причина полягає у відсутності бюджетних коштів, необхідних для підтримання аграрного сектора. Тому урядові рішення мають епізодичний, не комплексний характер, вони в основному стосуються реформування відносин власності на селі. Незважаючи на актуальність даної проблеми, настав час регулювання і обмінних процесів.

У світлі вищевикладеного, Україні слід критично оцінити всі наслідки функціонування сільськогосподарського ринку за умов повної відкритості під впливом стихійних ринкових регуляторів. Предметом особливої уваги має стати досвід зарубіжних країн щодо можливості забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора за умов досконалої конкуренції. Таким чином, однією з передумов забезпечення успіху аграрного реформування в Україні є створення організованого сільськогосподарського ринку з урахуванням національних особливостей.